

The Date of Maimonides' Birth /
לתולדות הרמב"ם (בירורים בייחוסו ובזמן הולדתו)
Author(s): שלמה זלמן הבלין and Shelomo Z. Havlin

Source:

Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah /
דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

No. 15 pp. 67-79, (קיץ תשמ"ה)

Published by: Bar Ilan University Press

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/24185818>

Accessed: 22-04-2017 19:51 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah / דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

<http://www.jstor.org>

שלמה זלמן הבלין

לתולדות הרמב"ם *

(בירורים בייחוסו ובזמן הולדתו)

מיוחד הוא הרמב"ם בין שאר גדולי ישראל שבדורות הקדומים, גם בכך, שנשתמרו ונתקיימו ממנו ועל אודותיו ידיעות רבות ושרידים מוחשיים רבים, באופן יחסי, כמובן, לתולדותיו, לפרשת חייו ולקורות חיבוריו הגדולים, יותר משאר החכמים. יש בידינו כיום כתבי־יד רבים משל חיבוריו¹, ומהם רבים אשר נכתבו בעצם כתב ידו. נתקיימו ונתגלו קטעים אוטוגרפיים מכתב־ידו או כתבי־יד שהיו בביתו וברשותו —

* על יסוד הדברים דלהלן קבעתי את הפרטים שבערך 'רבי משה בן מיימון', האנציקלופדיה העברית, כד (תשל"ב), עמ' 536–542, הן בהשמטת הייחוס לבית דוד והן בתאריך שנת הולדתו של הרמב"ם.

1 ברשימת ש"ד לוויןגר ונ' אלוני שנערכה במכון לתצלומי כתבי־יד עבריים שבבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (לא פורסמה. ראה הרב י"ל אבידע, "ארשת", ג (תשכ"א) עמ' 31; נ' אלוני, שם, עמ' 410; ש"ד לוויןגר, "ספונות", ז (תשכ"ג), עמ' כז) נימנו למעלה מ־700 כתבי־יד (לס' המדע למעלה מ־100). וראה עוד רמ"מ כשר, 'הרמב"ם בדפוס ובכתבי יד', "סיני", יח (תש"ה), בהמשכים אחדים; ספר המדע מן משנה תורה, מהדורת כהן־קאצינעלבוין, ירושלים תשכ"ד (השתמשו בשלושים כתבי־יד המנויים שם בראש המהדורה). וראה מ"ש 'למהדורה החדשה של משנה תורה', "דעות", לב (קיץ תשכ"ו), עמ' 110–121, ושם, לג (סתיו־חורף תשכ"ז), עמ' 199–201; משנה תורה, ב, ספר זמנים, מהדורת ש' פרנקל, ירושלים תשל"ה, עמ' תשכט—תשלא; ר"ח הלר, ספר המצוות, פיעטרקוב תרפ"ד, ניו־יורק תש"ן, הקדמה; ס' בארון, היסטוריה חברותית ודתית של עם ישראל, ז, ת"א תשכ"ו, עמ' 272 הע' 114.

2 פירסום ופקסימיליות: מ' לוצקי, 'וכתב משה', "התקופה", ל—לא (תש"ו), עמ' 679–704; ש' אטלס, קטעים מספר היד החזקה לרבינו משה בן מיימון ז"ל, לונדון ת"ש; רמ"מ כשר, 'הרמב"ם בדפוס ובכתבי יד', סיני, יח (תש"ה) עמ' 152–162; מ' לוצקי, סוף משנה תורה לרמב"ם, מהדורת האחים שולזינגר, ניו־יורק תש"ז; הרב קלמן כהנא, סוף משנה תורה לרמב"ם, מהדורת פרס, ירושלים תשי"ט; ס' ששון, Corpus Codicum Hebraicorum Medii Aevi I, 1, קובץ כתבי יד עבריים של ימי הביניים, מבוא (מהדורה פקסימילית של כתבי־יד הנחשבים כאוטוגרפים של פירוש המשנה), קופנהגן תשט"ז, עמ' 9 והע' 16–17, ובנספח טבלאות XLV–XXXIV.

מן 'משנה תורה'², מן 'פירושו לתלמוד'³, מן 'פירוש המשנה'⁴, מן 'מורה הנבוכים'⁵ ומן תשובותיו ואגרותיו⁶.

יחד עם זה נפוצו גם אגדות דמיוניות ובדויות על אודות הרמב"ם, ומהם זיזופים שנעשו עוד בחייו⁷. אף נפלו שיבושים רבים ושונים בכתביו, מחמת מקורות לקויים, מקורות שלא נתפרשו כהוגן או שלא נשקלו בעיון כל הצורך, ומכאן הצורך לשוב ולעיין בפרשיות שונות כדי להעמידן על בוריי. ברצוננו לדון כאן בשתי מסורות שנקבעו ונתקבלו, ואשר יסודן בליקויים האמורים (הן במקורות עצמם, הן בפירושם, והן בשיקול לא נכון של כלל העדויות), ולעיין מחדש בטיב המקורות, דיוקם ויפי כוחם ללמד על פרטים בחיי הרמב"ם.

א. ייחוסו של הרמב"ם לבית דוד

דעה נפוצה היא שהרמב"ם מתייחס לרבינו הקדוש — רבי יהודה הנשיא, וממילא לצאצאי בית דוד, כפי שיוצא מן הנאמר בתלמוד הירושלמי (תענית פ"ד ה"ב, סח ע"א) ובתלמוד הבבלי (כתובות סב ע"ב).

דעה זו, המתגלגלת בכל הספרות, מבוססת על דברי ר' אהרן ב"ר משולם מלוניל במכתבו אל רבי מאיר הלוי אבולעפיא (הרמ"ה)⁸:

מעיד אני עלי שמים וארץ, כי שמעתי כתב יחוסי:

כלם חכמים וידועים עובדי אלקים,

רב בן רב דיין בן דיין

קורא הדורות מראש

3 דף ממסכת בבא בתרא שגילה ש' אברמסון בספרית סמיגר שכטר בניו-יורק, ראה ס' ששון, מבוא, לעיל הע' 2, עמ' 9 הע' 11, ובנספח שם טבלאות XXVII-XXVI.

4 כה"י האוטוגרפי לסדרים וזעים, נזיקין וקדשים, בבדליאנה שבאוקספורד, נויבויאר מס' 393, 404; ולסדרים מועד ונשים באוסף ששון 72, 73 (כעת בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים); דף מטייטא מסדר טהרות גילה מ' לוצקי, ראה ששון (לעיל הע' 2) עמ' 9 הע' 15, ובנספח למבוא שם, טבלאות XXXIII-XXXII.

5 פירסום ופקסימיליות: ג' מוצרי, *A New Board of Jewish MSS in Cairo, Jewish Quarterly*, London 1912, Review, מול עמ' 210; ד' יליו, "תרביץ", א (תר"ץ), עמ' 93-106; ה' הירשפלד, *JQR* 15 (1903), עמ' 678-686; קטע שמצא לוצקי בספרית סמיגר שכטר בניו-יורק, ראה ששון שם (לעיל הע' 2), נספח טבלאות LI-XLVI.

6 פירסום ופקסימיליות: ש' אסף, ש"ח מרגליות, י' פרידלנדר, ב"צ הלפר, א"נ אדלר, ד"צ בנעט, ר' גוטהיל, ש"מ שטרן. ראה כל הנ"ל, ששון, מבוא (לעיל הע' 2), עמ' 9-10, ובנספח שם טבלאות LXXI-LII, XXII-XX. כן יש להזכיר עוד את חתימת הרמב"ם על כ"י הונטינגטון 80 (נויבויאר 577), והצוואה שם. ראה ששון, שם, טבלאות XXIII, XXV, XXIV; ואת 'הלכות הירושלמי' שהוציא לאור הר"ש ליברמן, נ"י תש"ח, וששון, שם, טבלאות XXXI-XXVIII; י' בלאו, שו"ת הרמב"ם, ח"ג, מבוא, ירושלים תשכ"א, עמ' 10-11, מס' 10-17, 20-19.

7 כ"י אוקספורד 11, 2425. ראה א' נויבויאר, *Une Pseudo-Biographie de Moïse Maïmonide*, 173-188, p. 4, (1882), *REJ*, 70, 1926, p. 157, n. 2 בער פ' בער 2; MGWJ, 70, 1926, p. 157, n. 2 בער פ' בער 2; ב"צ דינור, ישראל בגולה, סידרה 2 כרך 4, ירושלים תש"ל, עמ' 16.

8 אגרות הרמ"ה (כתאב אל רסאיל), מהדורת ר"י בריל, פריס תרל"א, עמ' לג; אגרות קנאות, בתוך: קובץ תשובות רמב"ם, ליפסטיא תרי"ט, יב ע"א. הדברים הובאו גם אצל ר"י אברבנאל, נחלת אבות, על מס' אבות, קושטא רס"ה, פ"ד מ"ו.

במהלל עד רבינו הקדוש
כלם אנשים בעלי חכמה ויראה
אנשי שם ותהלה
בעלי תורה וגדולה
עד שהתורה חוזרת לאכסניא שלה.

התיבה 'במהלל' נתפרשה מלשון שבח והלל, ומכאן ששושלת היחס המפורטת הידועה של הרמב"ם נמשכת והולכת מלמטה למעלה עד לרבינו הקדוש הוא רבי יהודה הנשיא. על פי זה נתפרש גם המונח: 'זקינינו', הנמצא ב'שיר להרמב"ם בתחילת פירושו למשנה'⁹:

ספר אשר חובר בדין משה
כדת אשר העתיק זקינינו
ביאור הלכותיו ודת צדקו
בזיונו אשר הם חזקו בדקו

ובכינול 'זקינינו' הוא רבי יהודה הנשיא, עורך המשנה ומסדרה, שהוא מאבות אבותיו של הרמב"ם¹⁰.

קרוב לודאי שדברי ר"א ב"ר משולם שימשו מקור לדבריו של ר' שלמה ב"ר שמעון דוראן¹¹:

אם יתהלל המתהלל בפאר האבות הוא היושב במלכות ראשונה; אבותיו ואבות אבותיו כלם חכמים ונבונים מזרע דוד מלך ישראל.
וכך הלך ונתגלגל ייחוס זה אצל חכמים ומחברים רבים, כגון: ר"י אברבנאל¹², שלשלת הקבלה, החיד"א¹³, ר"ח מיכל¹⁴, ועד אחרון במאמרו של א"ח פריימן¹⁵. אף יש שנתנו ייחוס זה ענין לשאיפות משיחיות וכיוצא באלה. וכך נמסר בשם ר' ישראל מרוזין:
הרמב"ם עשה הלכה פסוקה מטעם כי היה ממלכות בית דוד ורצה להיות משיח, אך כי לא היה העולם כדאי לזה, ועשו השגות¹⁶.

כנגד זה פליאה רבה היא שהרמב"ם עצמו אינו רומז כלל לייחוס זה בשום מקום, בעוד שהוא מונה את שלשלת ייחוסו למעלה במשך שבעה דורות. בסוף פירושו למשנה כתב הרמב"ם בזה הלשון:

9 העתקתי על פי נוסח כה"י האוטוגרפי של פירוש המשנה, ההוצאה הפקטימילית (לעיל הע' 4). שיר זה נעתק (בשינויים) ע"י א' מרכס, JQR (NS), Vol. XXV (1934-35), p. 389, וב"צ דינור (לעיל הע' 7), עמ' 25, מכתב-יד אחרים.

10 כך פירש דינור (לעיל הע' 9).

11 מלחמת מצוה, לייפציג תרט"ז, סוף הספר.

12 לעיל, הע' 8.

13 שם הגדולים, מערכת גדולים, ערך רמב"ם.

14 אור החיים, ברלין תר"נ, מס' 1122.

15 'שלשלת היחס של משפחת הרמב"ם', "אלומה", ירושלים תרצ"ו, עמ' 9-10. וראה גם דינור, לעיל הע' 7, עמ' 11; ס' בארון, לעיל הע' 1, עמ' 251-252 הע' 65.

16 ליקוטי הר"י מרוזין, כנסת ישראל, וארשה תרט"ו, עמ' 4. והובאו הדברים אצל י' טברסקי, ספר משנה תורה לרמב"ם מגמתו ותפקידו, דברי האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים, ה (תשל"ב), עמ' 5 הע' 21, בקונטקסט של הסבר מדיני-אסכולוגי לתפקידו של ס' משנה תורה לשמש חוקה לממלכת ישראל העתידה לקום בימי המשיח.

אני משה ב"ר מימון הדיין, ברבי יוסף החכם, ב"ר יצחק הדיין, ב"ר יוסף הדיין, ב"ר עובדיה הדיין, ברבי שלמה הרב, ברבי עובדיה הדיין זצ"ל.¹⁷ לאמיתו של דבר, נפלה בדבריו של ר"א ב"ר משולם, טעות קלה, חילוף של האותיות ב,כ, והיא שגרמה למסקנה המוטעית שהוציאו מדבריו. וכך יש לקרוא בדבריו¹⁸:
קורא הדורות מראש
כמהלל עד רבינו הקדוש

ושיעור הדברים איפוא לציין את ייחוסו הנכבד של הרמב"ם, ששבעה (!) דורות לפניו היו אבותיו ואבות אבותיו שרשרת רצופה של חכמים ודיינים, והוא משווה שרשרת זו של גדולה וחשיבות לשלשלת אחרת מפורסמת שבתולדותינו, והיא שלשלת הנשיאים שמן הלל עד לרבינו הקדוש, שמונה אף היא שבעה דורות (הלל, שמעון, גמליאל, שמעון, גמליאל, שמעון, רבינו הקדוש)! והלך לו איפוא כל דבר הייחוס של הרמב"ם לרבינו הקדוש. 'זקנינו' שבשיר הרמב"ם הנזכר לעיל, הוא אמנם רמז לרבי יהודה הנשיא, אבל לא במובן של קירבה משפחתית, אלא 'זקן' בהוראה של 'חכם'¹⁹, כרגיל בפי החכמים ובפי הרמב"ם. וכן הוא, למשל, בשיר של דונש²⁰: 'סעדיה בן יוסף זקני...'²¹. מעבר לבירור הענין עצמו, שומעים אנו כאן על כחם של מקורות ראשונים ודקדוקים לעומת מקורות משניים ושלשיים. שיקול זה לאמוד כוחם של מקורות ישמש אותנו גם בבירור דלהלן.

ב. זמן הולדתו של הרמב"ם

בשאלה זו, רבתה המבוכה, ודווקא מפני שפע המקורות. שלא כשאר גדולי ישראל, שלעתים רחוקות נשמרו על אודותם תאריכים ברורים בקביעת זמנם, יודעים מקורות מסויימים לציין לא רק את היום בשבוע ובחודש בהם נולד הרמב"ם אלא אף את השעה המדוייקת בה נולד, אף על פי שבעת לידתו לא היה, כמובן, הרמב"ם — רמב"ם. מפני שפע זה של ידיעות סותרות ומתחלפות חשוב לנתח ולבחון את משקלם וכחם של המקורות. רושמי הקורות הזהירים, שהרגישו בסתירות ובחילופים שבידיעות שנמסרו במקורות

17 ראה להלן לקראת סוף המאמר. יש להדגיש שתיקה זו של הרמב"ם ושל צאצאיו במיוחד על רקע משפחה אחרת במצרים, משפחת ר' יהודה ב"ר יאשיה הנשיא, 'נשיא גליות כל ישראל', שהתייחסו על דוד המלך נעים זמירות ישראל. ראה שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, ח"ב, עמ' 653, 661; ובתשובת הראב"ם, קובץ תשובות רמב"ם (לעיל הע' 8), סי' רנ, נ ע"א; וא"ח פריימן, "אלומה" (לעיל הע' 15), עמ' 31; ובשו"ת הראב"ם, ירושלים תרצ"ו, מפתח.

18 כך מסר לי בטובו ידידי הרד"צ הילמן יצ"ו, שכן הוא בכתבי-היד. הרד"צ מכין עתה מהדורה חדשה של אגרות הרמ"ה (המהדורה הקודמת, לעיל הע' 8, משובשת מאד) על פי כתבי-יד. פרט זה נשמט ממאמרי, 'החתומה הספרותית כיסוד החלוקה לתקופות בהלכה', נדפס בקובץ מחקרים בספרות התלמודית (לכבוד ר"ש ליברמן), האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 188 הע' 188.

19 בערבית: שייך. בניגוד ל'זקן' במשמעות סבא, שהוא בערבית: ג'ר. ראה שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, שם, מפתח, ערך 'זקנים'. וכן עמ' 417.

20 תשובות על מנחם, עמ' 22 בית 101.

21 וראה עוד רס"ג, ס' הגלוי, בתוך: א"א הרכבי, זכרון לראשונים, השריד והפליט מס' האגרון וס' הגלוי, פטרבורג תרנ"ב, עמ' א הע' א, עמ' פט הע' א, ועמ' קצ הע' ו: 'ונקראו זקנים ללא אמת'. והשווה עוד לדברי ראב"ע, תחילת ס' מאזנים: זקני לשון הקודש.

שונים, לא הכריעו בין הניגודים והעמידום אלו בצד אלו. אולם הדורות המאוחרים, מתוך שביקשו להם קביעות חדות וברורות, העדיפו משום-מה דעה אחת, והיא שנתפשטה ונפוצה כאילו הוסכמה על ידי החכמים יודעי העתים.

בדיקה זו הירה מעלה שלא זו בלבד שאין טעם והגיון בזה ההכרעה שנפוצה, אלא שלפי מצב ידיעותינו, לפי ערך המקורות ושיקולים פילולוגיים, עלינו לתפוס דווקא דעה אחרת. מכאן שיש לדחות את החגיגות לציון זמן עגול להולדת הרמב"ם למשך שלש שנים נוספות. רק בשנת ה'תשמ"ח נציין את טו"ב היובלות להולדת הנשר הגדול.

בעיון שלפנינו מתחלקים המקורות והעדויות בנקודות הבאות:

- (א) דברי רמב"ם עצמו כנגד דברי מאוחרים.
 - (ב) אופי: עדות מכלי ראשון, בחתימת ספר הלכה של המחבר עצמו, מקושרת ומשולבת יפה בתוכן החתימה כולה — כנגד רישומים מקוטעים בפני עצמם או בכלל רישום קורות החכמים ודברי הימים.
 - (ג) כתבי-יד קדומים וקרובים ביותר למקור אשר נושאים עליהם חותם של סמכות ומהווים מקורות מקובלים ללימוד ולהלכה — כנגד כתבי-יד אנונימיים ומובאות מתוכם, שאף ייחוס תוכנם מוטל בספק.
 - (ד) טקסט נקי ומדויק, מאושר ומקויים בכל עדי-הנוסח שלו, למן כתבי-היד הקדומים ועד למהדורות הדפוס והמהדורות המדעיות — כנגד עדויות שברובן הגדול לקויות, מקוטעות, חסרות ומשובשות מתוכן, ואין להן אף לא מקור אחד שלם ומדויק בכל פרטיו.
 - (ה) טקסט יציב בעל מסורת רצופה ומהימנה — כנגד מקורות ועדויות שהוטלו בהם ספיקות וערעורים מצדדים אחרים נוספים, לבד מהנושא שלנו.
- המקור העיקרי לדעה הנפוצה, והוא כנראה המקור לשאר העדויות (או רובן) ששאבו ממנו²², הוא הקטע שבסוף הפירוש המיוחס לרמב"ם למסכת ראש השנה, בכ"י פריס 336 (סופלימנט 59). על פי כ"י זה הדפיס ר' יחיאל בריל את הספר הזה בפריס תרכ"ה. בכ"י זה אין קולופון ואין פרטים על אודות כותבו וזמנו. וכך כתוב בסוף הפירוש:
- הועתק הספר במדינת הים, העתיקו / הנעלה ר' שמואל ב"ר אברהם ש'קיייל בעכו מכתיבת / הרב רבינו משה מאור הגולה ז"ל.
- וגם זה מצא בסוף הספר מכתיבת הרב ומלשונו: / בליל אחד ... [כאן הועתק הקטע הידוע על מסעו של הרמב"ם ומשפחתו ממרוקו לא"י, הביקור בא"י ומשם למצרים]²³. עד כאן העתיק מכתיבת אצבע איש / האלהים רבינו משה ז"ל.

²² שטיינשניידר, MGWJ, 1901, p. 129, סבור שכל רשימות-היחס של משפחת הרמב"ם נובעות ממקור אחד. פריימן, לעיל הע' 15, עמ' 16 ואילך, ממין אותן לשלש: רשימות ר' דוד הנגיד, שרידי כתבי-יחוס מזמן ר' אברהם בן ר' דוד הנגיד, וסדר השתלשלות הנגידים במצרים עד לפטירת ר' יהושע הנגיד. באשר לדברים שציין שם, שהרשימות מקבוצה ב אינן נובעות מדברי ר' דוד שנוכר בהם כגוף שלישי, יש להעיר כי בכ"י ואטיקן 303 ובכ"י גיו"ורק שהביאם לא נזכר ר' דוד כל עיקר אלא רק אחיו ר' עובדיה. נותר איפוא כ"י פריס 708 בלבד, ובו נזכר רק ר' דוד ולא האחרים.

²³ מכאן הועתק קטע זה אצל ר"א אזכרי, ס' חרדים, מצות התשובה פ"ג. ושוב אצל א"א הרכבי, חדשים גם ישנים, 7 (תרנ"ה-נ"ו; ד"צ: נספח לגרץ-שפ"ר, דברי ימי ישראל, ד, ירושלים תשל"ב) עמ' 52-53. וראה הדיון בזה אצל צ' יפה, 'הערות ותיקונים נחוצים', שבשולי גרץ-שפ"ר, שם, עמ' 467, ובח"ה, עמ' 401-406; וב"צ דינור, לעיל הע' 7, עמ' 18.

וזה העתיק / מכתבת אדונינו הנגיד רבינו דוד בן²⁴ רבינו משה / ז"ל ; רבינו משה נולד לאביו רבינו מיימון / ז"ל בחדש ניסן יום ארבעה עשר שנת א'ת'מ' / לשטרות והיא ליצירה ארבעת אלפים ושמנה / מאות וחשעים ושלש ונולד בקורטובא ונפטר / מן העולם הזה וזכה לחיי העולם הבא בשנת / א'ת'ק'י' לשטרות בליל שני בשבת יום עשרים / לחדש טבת ואבא מארי בנו נולד לאביו בחדש / סיון ——— [כאן השאיר הסופר מקום חלק בשיעור 5 אותיות בערך] ונפטר בליל שני בשבת שהוא יום / שמנה עשר לחדש כסליו והיא שנת שמטה, / ימיו ושנותיו אחת וחמישים שנה ומחצה / ואני דוד נולדתי במצרים בליל רביעי בשבת בשלש / שעות מתחלת הלילה לחדש / טבת שנת / א'ת'ק'ל'ד' / לשטרות.

זהות כותב כתב־יד זה אינה ברורה, ואפשר שהוא העתק ממה שמצא המעתיק הנוכחי בכתב־ידו של ר' שמואל ב"ר אברהם שקייל בעכו²⁵ ('הועתק הספר במדינת הים... העתיקו... וגם זה מצא... עד כאן העתיק... וזה העתיק'...). כה"י שממנו מעתיק הרחיד"א הוא ללא ספק כ"י זה, שראהו ככל הנראה בביקורו בספריה הלאומית-ממלכתית בפריס²⁶. אפשר גם, כפי שחשבו א"ח פריימן²⁷ ור"ק כהנא²⁸, כי הוא כה"י שממנו העתיק ר"ע מן האדומים: 'גם בין סגולת ספרי המשכיל ר' עזרא מפאנו תושב מנטוב"ה ראיתי פרוש הרמב"ם על מס' ר"ה... ובסופו כתוב מיד [?] נכדו של הרמב"ם ז"ל'²⁹. אם כי העתקת ר"ע מן האדומים אינה מתאימה לנוסח שבכ"י פריס, ויש בו תוספות ('נמצא שהאיר עיני הגולה שבעים שנה פחות פ"ג ימים'; ציון שנות לידתו ופטירתו של ר' אברהם בן הרמב"ם), והשמטות (השמיט את ההשוואה לתאריך היצירה

24 בלשון מקרא ובלשון חז"ל 'בין' פירושו בן. ראה בקונקורדנציות ובמילונים. כאן במשמעות 'נכד'.

25 אפשר שהוא 'הנכבד ר' שמואל שקיאל', שמוזכר באגרת שכתבו זקני ק"ק טולידא אל ר' אבא מארי משה ו' אסטרוק, בעל מנחת קנאות, בשנת 1306. ראה מנחת קנאות, פרסבורג 1838, מכתב קא, עמ' 180. וראה ד' קויפמן, מבוא לחשן משפט לר' שמעון בר' יוסף, שפירסם בתפארת שיבה לכ"ב צונץ, עמ' 149 הע' 29; א' קופפר, 'השלמה לפירוש רבינו משה בן מיימון למס' ראש השנה', "סיני", נה (תמוז-אב תשכ"ד), עמ' רל-רלה. וראה עכשיו י' שצמילר, מגלת התנצלות הקטן לרבי קלונימוס בן קלונימוס, "ספונות", י (תשכ"ו), עמ' כז-כה, ושם נזכר ר' שמואל זה בין נכבדי גרבונו. שצמילר לא העיר על המקור שלפנינו כאן, ולא למה שציין קופפר, ואף לא ציין שהיה ר' שמואל זה בעכו, כנראה קודם חורבנה בשנת 1291, וכיצא מכאן.

26 ראה א' פריימן, מעגל טוב השלם, ברלין-ירושלים תרפ"א-תרצ"ד, עמ' 24, 122, 124, 163; ובשה"ג, מערכת-גדולים ערך ר' אליעזר ממיץ, ובמערכת ספרים ערך דרשות הר"ן. י' תא שמע, 'יצירתו הספרותית של הר"י מיגאש', "קריית ספר", מז (תשל"א), עמ' 139, עזרר ספק אם חידושי הרמב"ם לר"ה שהו"ל ר"י בריל (פריס תרכ"ו) מתאימים לכ"י פריס, מפני דברי החיד"א, כסא רחמים, ליוורנו תקס"ג, פ"א, י' ע"א (וכבר ציין להם ר"ח מיכל, אור החיים, מס' 1122 עמ' 549. וראה "קריית ספר", שם שם, עמ' 553), אבל נראה שאין בדברי החיד"א הג"ל כדי לערער את הקביעה הפשוטה שהוא כה"י שראה החיד"א והוא הנדפס. ואכ"מ.

27 לעיל הע' 15, עמ' 17.

28 'תאריך לידתו ופטירתו של הרמב"ם'. נספח לס' הזכרון לריטב"א, ירושלים תשמ"ג², עמ' צז.

29 כך עשה גם ר' גדליה ו' יחיא, שלשלת הקבלה, ונציה שנ"ו, מג ע"א: 'ונמצא בסוף פי' מסכת ר"ה להרמב"ם חתימת [!] יד רבי דוד בן בנו'. ונראה שהעתיק מס' מאור עינים, בשיבושים נוספים.

בתאריך פטירת הרמב"ם!), מכל מקום לא ידוע כיום על כ"י נוסף, שיש בו פירוש הרמב"ם לר"ה ואשר כולל קטע זה, מלבד כ"י פריס הנ"ל.³⁰

הליקויים שבנוסח הקטע בכ"י פריס הן: (1) השוואת התאריכים של מנין השטרות ומנין היצירה אינה נכונה (א'תמ"ו לשטרות = ד'תתצ"ה ליצירה ולא ד'תתצ"ג); (2) חסרון ציון היום בשבוע בלידת הרמב"ם; (3) חסרון ציון היום בחדש בלידת הרמב"ם; (4) חסרון הציון לשנת לידת הראב"ם (מסתבר שהסופר לא יכול היה לקרוא תיבה זו במקור שממנו העתיק, ועל כן הניח מקום חלק, כמנהג הסופרים בכגון זה); (5) חסרון שנת פטירת הראב"ם; (6) חסרון ציון היום בחדש בציון לידת ר' דוד עצמו.

בכ"י נוסף, וטיקן 303, שבסמוך לאחת מאיגרות הרמב"ם, נמצא בו תאריך דומה, יש שיבושים (והמשכילים ישכילו!) כוהר... 'הגאון ר"מ... בן הרב הדיין רבינו משה...'; ובתאריך פטירת הראב"ם: 'שנת אתקמ"א (!) לשטרות (!)'. בשאר כתבי-יד שבהם יש תאריכי לידה ופטירה במשפחת הרמב"ם, נעדרים הפרטים על אודות הרמב"ם (כ"י וטיקן ניאופיטי 11 דף קכה; כ"י ביהמ"ד לרבנים נ"י; כ"י פריס 708)³¹.

בחיבורים רבים הובאו תאריכים לחיי הרמב"ם, ומתברר שרובם ככולם נובעים ממקור אחד, אך אין בהם מובאה נקיה, שלימה ומתאימה לגמרי, ובכולם שיבושים וחסרונות. המובאה הקדומה שבכולם — והיא קצרה ומעוטת פרטים ועל כן ביחס לשאר המובאות אין בה פגמים פנימיים, אלא שנראה שהיא תלויה בכ"י וטיקן 303 דלעיל — זו היא המובאה אצל ר' שמעון ב"ר צמח דוראן (קכ"א—ר"ד), שו"ת התשב"ץ, ח"א סי' עב:

ומצאתי כתוב שבשנת אלף תמ"ו לשטרות נולד בחדש ניסן בקרטבא ונפטר בשנת אלף תקי"ו בחדש טבת במצרים ונקבר בטבריא, שני חייו ע' שנה.
(תלות המובאה בכ"י וטיקן 303 יוצאת מהפרט על הקבורה בטבריה, והסיכום לחייו: שבעים שנה).

בדברי ר' סעדיה ג' דנאן (מחכמי ספרד בדור הגירוש), 'מאמר על סדר הדורות',³² יש שיבושים וסתירות מיניה וביה, עד שדומה שנצטרפו אצלו מקורות אחדים וחברו יחדיו:

ונולד הגאון הרב המורה זכר אדוננו לברכה, בקרטבא ביום השבת בעת המנחה, ביום י"ד מניסן שנת א' תמ"ו לשטרות שהיא שנת ד' תתצ"ג (!) לבריאה, ונפטר לחיי עוה"ב בצוען מצרים ליל שני בשבת י"ח מכסליו (!) שנת א' תקי"ז (!) לשטרות שהיא ד' תתקס"ח (!) והיו שני חייו ע"ב (!) ³³.

30 ליתא בכ"י פירנצה-לורנציאנה 491 (מכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בירושלים, להלן מלתכ"י: סרט מס' 19166) מן המאות הי"ד—ט"ו; בכ"י קמברידג' 494 (מלתכ"י: 15950) משנת רי"ד; בכ"י ניו-יורק, קולומביה H 11 893 X (מלתכ"י: 20616); בכ"י מוסקבה-גינצבורג 305 (מלתכ"י: 28050). בכ"י אוקספורד 430 (מלתכ"י: 27525) חסר הסוף. וראה גם לעיל הע' 26, ובמאמרו של א' קופפר, הנוכח לעיל הע' 25.

31 ראה הקטעים האלו אצל א"ח פריימן, לעיל הע' 15, עמ' 17—19.

32 יצא לאור על ידי אדלמן, חמדה גנוזה, קניגסברג תרט"ו, עמ' 30.

33 ראה ניתוח קטע זה, מבחינת אי-ההתאמה בימי השבוע והחודש לפי חשבון קביעות הלוח, אצל א' ליכטענברג, קתר"מ (לעיל הע' 8), תולדות הרמב"ם בראש ח'ג עמ' 3 הע' 3; ור"ק כהנא, לעיל הע' 28, עמ' צז—צח. וכן ראה בירור מקיף ומעמיק בכל התאריכים בזה, אצל צ' יפה, להלן הע' 49.

ר' אברהם זכות, בעל ספר היוחסין (נתחבר רס"ד), מעמיד את המסורות הסותרות זו לעומת זו, אלא שדבריו נשתבשו באופן קשה בדפוסים ובמובאות ממנו, וכך כתב³⁴: ואני מצאתי בספרים קדומים שנולד בערב פסח יום שבת שעה ושליש אחרי חצות היום שנת תתקצ"ה [!] ליצירה... וכן נראה שהוא אומר: 'אני משה בן מיימון... [מעתיק מסוף פירוש המשנה לרמב"ם]... וכן בקרוב [!] יוצא כי נולד תתקצ"ה או צ"ו...'

בדפוסים (החל בדפוס קושטא שכ"ו) נשתבשו קטעים אלו שם מאד, והתאריך בהם ללידת הרמב"ם הוא: ד'תתצ"א, ובהתאם לכך הביאו משמו המחברים המאוחרים (שלשלת הקבלה³⁵, שם הגדולים³⁶, סדר הדורות³⁷ ואור החיים³⁸). מן העובדה, שר"א זכות ור"ס ו' דנאן יודעים לקבוע אף את השעה המדויקת ללידת הרמב"ם, מסתבר שיש תלות בין מקורותיהם!

ר' גדליה ו' יחיא, בעל שלשלת הקבלה (נגמר החיבור בשנת שמ"ו), הביא את דברי היוחסין כנוסח המשובש שבדפוסים: ד'תתצ"א, ובשם ס' יסוד עולם לר' יצחק ב"ר ישראל ו'חבור של ר' שלמה בן יחיון' הביא את התאריך: ד'תתצ"ה³⁹, ובשם קונטרס ישן: ד'תתצ"ב (ושמא כוונתו לכ"י של ר' שמואל ו' סיד)⁴⁰. בדומה לר"א זכות אף הוא מעמיד מסורות אלו ליד: 'וכן כתב הוא בסוף החיבור ונכתב בדפוסים שבקלף גדול ושם אומר והשלמתיו במצרים ואני בן ל' שנה שהי' שנת אלף ותע"ט לשטרות'⁴¹.

34 מהדורת פליפאווסקי, ירושלים תשכ"ג, על פי כ"י אוקספורד, שלדבריו הוא כ"י המחבר, 219 ע"א.

35 לעיל הע' 29.

36 לעיל הע' 13.

37 ירושלים תש"ל, אלף הב', עז ע"ד.

38 לעיל הע' 14.

39 ר"ק כהנא, לעיל הע' 28, עמ' צט הע' 7: 'ביסוד עולם שלפנינו לא מצאתיו'. ככל הנראה הכוונה היא לתוספת של ר' שלמה אבן יחיון, בתוך ס' יסוד עולם, כפי שהיא בהעתק שבכ"י רוטשילד 24, עכשיו במוזיאון ישראל 180/51 (מלחכ"י: 32638) 191 ע"א: 'עוד שמעתי שהר"מ במז"ל נולד בקרטבה ב"ד ניסן שנת ד'תתצ"ה ליצירה שנת א'תמ"ו לשטרות. א"כ הייתה לידתו ביום שבת ליום מחדש מרס שנת א'הע"ג (?א'קע"ג?) לתאריך אלצפר. ור' יהודה אחריו נ"ע כתב זמן פטירת ר' יוסף בן שושן נ"ע שהיה נקרא אלזיר אבן עמר בשנת ס"ה מן המאה האחרונה' [!וצ"ל: האחרונה] שבאלף הששי החמישי [!] ליצירה. וכתב עוד ר' יהודה הגו' שהר"מ במז"ל נפטר קודם לכן מומן מועט וז"ל וקודם מותו בחדש אחד או בשנים שמענו כי יש שבר במצרי' וכי משה עלה לשמים הנה שנפטר ז"ל שנת דתתקס"ה וכיוון שלידתו הייתה בשנת דתתצ"ה כמו שכתבנו למעלה הנה היו ימי חייו שבעים שנה יתברך וית' חי העולמים ושנותיו לא יתמו, נאם שלמה בן יחיון'. והריני מודה לדידי דר' אברהם דוד שהיפנה אותי לכ"י זה. לענין זהותו וזמנו של ר"ש בן יחיון, ראה מ' בית-אריה, 'צורה יוצאת דופן של ציון התאריך ליצירה בכתב-יד', "תרביץ", מא (תשל"ב), עמ' 116 הע' 2. שם ציין למעתיק בשם ר' יהודה ב"ר שלמה ו' יחיון שפעל באיזור פאס בין השנים 1365—1405. ציין לזה א' דוד, מפעלו ההיסטוריוגרפי של גדליה בן יחיא, סיוון תשל"ו (עבודת ד"ר), עמ' 380.

40 מובא במדרש תלפיות, ח"א, קלא ע"ג: נולד בשנת אלף תמ"ו לשטרות והוא ליצירה ד' אלפים תתצ"ב. צויין על ידי ר"ח מיכל, אור החיים, לעיל הע' 14, עמ' 533.

41 בכ"י מוסקבה-גינצבורג 652 של החיבור שלשלת הקבלה, שחלק זה נכתב בו בשנת שכ"ב (כך צויין בו), חסר כל הקטע (72 ע"א) מן: 'וראיתי בס' יסוד עולם' עד: '...אתקל"ד

ר' עזריה מן האדומים, מאור עינים חלק אמרי בינה פכ"ה, דן בעיקר בשאלת המנין לשטרות, ובתוך הדוגמאות הביא גם את הקטע שלנו בסוף פי' הרמב"ם למסכת ראש השנה (וכאמור לעיל⁴² רגלים לכך שהשתמש בכ"י פריז הנ"ל). וכך כתב:

גם בין סגולת ספרי המשכיל ר' עזרא מפאנו תושב מנטוב"ה ראיתי פירוש הרמב"ם ז"ל על מסכת ר"ה ובפרט על מאמרי התכונה הנמצאים שם אשר הובאו רבים מדבריו בפרוש הלכות קדה"ח, ובסופו כתוב מיד [!] נכדו של הרמב"ם ז"ל וז"ל רבינו משה ע"ה בעל ספר זה נולד לאביו בחדש ניסן יום י"ד אלף תמ"ו לשטרות בקורטובא מתא ונפטר שם אתק"ו לשטרות יום שני כ' טבת, נמצא שהאיר עיני הגולה שבעים שנה פחות פ"ג יום ואבא מרי בנו נולד אתצ"ו לשטרות ונפטר אתקס"ו לשטרות ואני דוד בן בנו של הרב זקני ר"מ נולדתי לאבני במצרים אתקל"ד.

ר' דוד גנו, בספרו צמח דוד^{42*}, הביא את שתי המסורות ולא העיר על הסתירה ביניהן, היינו את הנאמר בסוף פירוש המשנה על פי ס' היוחסין, ואת הנאמר בסוף פי' ר"ה על פי ס' מאור עינים.

ר' יוסף סמברי, בספרו דברי יוסף (תל"ג) כותב:

... כי נולד בקורטובא ב"ד לח' ניסן שנת א' ותמ"ו לשטרות היא שנת ארבעת אלפים ותקצ"ה [!] ⁴³ ליצירה ונפטר שנת ארבעת אלפים ותתקס"ה ליצירה נמצא שני חייו שבעים שנה.

אבל שם⁴⁴ הביא גם את הנאמר בסוף פירוש המשניות.

ר' יחיאל הלפרין, סדר הדורות, ירושלים תש"ל, אלף הב' עז ע"ב, הביא משלשלת הקבלה ומס' היוחסין, ואף הוא מעמיד את שתי המסורות זו כנגד זו, ומסכם: 'ולפי חשבון שנולד תתצ"א ול' הוא תתקכ"א ואין מכוון'.

הרחיד"א⁴⁵ הביא מס' היוחסין (שהרמב"ם חי ע"ב שנה), והעיר עליו מדברי הרשב"ץ שהובאו לעיל, וממה שראה בכ"י (לעיל הע' 25), והעתקתו שווה לגמרי לכתוב בכ"י פריס כנ"ל.

ולבסוף, ר' חיים מיכל, מן הביבליוגרפים הזהירים והמדייקים, כותב בספרו המעולה, אור החיים⁴⁶:

לשטרות, ונמצא שלראשונה הביא רק את הקטע מסוף פירוש המשנה המובא בפנים כאן. מסתבר שאח"כ ראה המחבר את הס' יסוד עולם עם תוספת ר"ש בן יחיון (ראה לעיל הע' 39) והוסיפו לחיבורו. הנני מודה לידידי ד"ר א' דוד שאיפשר לי להשתמש בהעתקותיו מכה"י שהוא מכינם לדפוס.

⁴² לעיל הע' 27—30.

^{42*} מהדורת ר"ש הומינר, ירושלים תשכ"ו, כו ע"ד.

⁴³ שיבוש זה: דתקצ"ה, גם בכ"י אוקספורד של דברי יוסף, ראה נויבויאר, סדר החכמים וקורות הימים, אוקספורד תרמ"ח, א, עמ' 133. המובאה בפנים היא ע"פ כ"י פריס, כפי שהיא במהדורת ש' שטובר, ירושלים תשמ"א, עמ' 119.

⁴⁴ במהדורת שטובר (כ"י פאריס) עמ' 65, ובמהדורת נויבויאר (כ"י אוקספורד), עמ' 121, אבל במובאה זו השמיט את סופה, היינו את הציון: א'תע"ט לשטרות.

⁴⁵ לעיל הע' 13. ועיין גם, שם, מע"ס ערך תוספות.

⁴⁶ ברלין תר"ג, מס' 1122 עמ' 533. וראה שם עוד עמ' 549; וי' תא שמע, לעיל הע' 26, עמ' 139, ועמ' 553.

אבל שנת לידתו לא אתידע לן בבירור, כי לפי מה שכתב הרב בעצמו בחתימת פי' המשניות שהשלימם בשנת ע"ט לשטרות בהיותו בן שלשים שנה א"כ נולד בשנת אלף תמ"ט לשטרות שהוא ליצירה ד' אלפים תתצ"ח, ולפי עדות נכדו הנז' וכ"כ בתשובת תשב"ץ ח"א סי' ע"ב ובס' כ"י למוה' שמואל ז' סיד (מובא במדרש תלפיות ח"א דף קל"א ע"ג) נולד בשנת אלף תמ"ו לשטרות והוא ליצירה ד' אלפים תתצ"ב [!] (ויש לתמוה בזה על הר"ב שה"ג ח"א אות מ סי' ח שכתב שהוא שנת תתצ"ג ליצירה, ולא זכר שם כי מגין השטרות מתחיל משנת ג"א תמ"ט ליצירה ע' מאור עינים חלק אמרי בינה פכ"ג), ולפי מ"ש ביוחסין נולד בשנת תתצ"א.

נמצא איפוא שבכל המקורות הללו ואצל רושמי הקורות אין בירור לכוון את שנת לידתו של הרמב"ם, ורובם אף ציינו לניגוד שבין המקורות הנ"ל ובין דברי הרמב"ם עצמו: ר"א זכות, ר' גדליה ז' יחיא, ר' דוד גנו, ר' יוסף סמברי, ר' יחיאל הלפרין ור' חיים מיכל (לגבי ר"ע מן האדומים יש לומר שלא היה ענינו שם בבירור שנת הלידה, כאמור. מפליא קצת שהרב חיד"א העלים עינו מדברי הרמב"ם עצמו, אע"פ שהזכיר את דברי היוחסין)⁴⁷.

אמנם החוקרים וההיסטוריונים האחרונים לא התלבטו הרבה. לדבריהם יש להגיה ולתקן את דברי הרמב"ם כדי שיעלו יפה עם המסורת המעורערת הנידונה לעיל. יש שהציעו לתקן בחתימת פיה"מ: ע"ו במקום: ע"ט; ויש שהציעו לתקן: שלשים ושלש במקום שלשים⁴⁸. צא וראה מה בין תקיפי קדמאי לתקיפי בתראה! עלינו איפוא להעריך את כח דברי הרמב"ם עצמו לפי מסירתם בכתב-היד, לפי ידיעותינו כעת על כתב-יד אלו, ועל כך להלן.

בבחינה כוללת של טיב המקורות שנידונו לעיל, היינו המקורות שיש בהם רשימות של תאריכים, ובראשם הקטע המיוחס לר' דוד נכד הרמב"ם, נראה שמשום-מה רק את הקביעה לזמן הולדת הרמב"ם אימצו החוקרים האחרונים, בעוד ששאר הידיעות שבהם לא נתקבלו על דעתם. עצם פירוש הרמב"ם למסכת ראש השנה שבו קשור הקטע הנידון בכ"י פריס, ייחוסו מוטל בספק, ועדיין לא הוכרע הספק⁴⁹, והוא הדין לקטע האחר שם

47 בניגוד לדברי שמעון בר"ז, תולדות גדולי ישראל, בכורי העתים, ה (תקפ"ה), עמ' 94, שקבע את שנת לידת הרמב"ם: ד'תתקצ"א(!), נקב י' ש' רג'יו (יש"ר), אגרות יש"ר, וינה 1894, עמ' 77—80, את התאריך: ד'תתצ"ט (א'תמ"ט לשטרות) על פי דברי הרמב"ם בחתימת פירוש המשנה (אלא שטעה בחישוב ההשוואה של מגין היצירה למגין השטרות, שלפי ההשוואה המקובלת על הרמב"ם צ"ל: א'תמ"ט = ד'תתצ"ח).

48 ראה להלן הע' 58.

49 בנוסף לחכמים שקבלו יחוס פירוש זה לרמב"ם (ר"ע מן האדומים, ר"א אזכרי, הרחיד"א) חשבו כך גם ש' מונק, ב' גולדברג, מבוא לברכת אברהם, ליק תר"כ; צ' גרץ, די"י, ד, ורשה תרנ"ה, עמ' 337, 338; ושם, ח"ה עמ' 8; ש' זקש, 'שלשה ספרים נפתחים' בראש י"ן הלבנון, שבו פירסם בריל את הפירוש הזה; א"ה וייס, 'תולדות הרמב"ם', בית תלמוד, א, עמ' 000. כנגד זה ערערו על היחוס, ח' ז' סלאנימסקי, המגיד, שנה י"א, עמ' לו; הכרמל, תרכ"ז, גליון 32 עמ' 253; ו'מזכיר נשכחות', הצפירה תרמ"א, גליון 49 עמ' 391, וגליון 50 עמ' 398; וכן צ' יפה, ב'הערות ותיקונים נחוצים' לעיל הע' 23, אלה העלו טענות שונות, ונסמכו עליהם כל הביבליוגרפים. אף על פי שהשיבו על הטענות, צ"מ פיניליש, המגיד, שנה י"ב, עמ' 149; ש' אסף, 'מפירושו של הרמב"ם ז"ל למסכת שבת', "סיני", ו (ת"ש), עמ' קג; ובעיקר

בסופו, שלדברי המעתיק העתיקו מכתב ידו של הרמב"ם, ובו סיפור מסעו של הרמב"ם ממרוקו לא"י, הביקור בא"י והיציאה של המשפחה למצרים — שהיו שסברו כי לא יצאו מידי הרמב"ם⁵⁰. כיוצא בזה שנויים במחלוקת הפרטים האחרים שבמקורות אלו לגבי שאר צאצאי הרמב"ם⁵¹.

באנו עתה לעיון בדיקום של דברי הרמב"ם עצמו שכבר נזכרו לעיל, והם דבריו בסוף פירושו למשנה:

אני משה בר מימון הדיין בר יוסף החכם בר יצחק הדיין בר יוסף הדיין בר עובדיה הדיין בר שלמה הרב בר עובדיה הדיין זכר קדושים לברכה, התחלתי לחבר פירוש זה ואני בן שלוש ועשרים שנה והשלמתי אותו במצרים ואני בן שלשים שנה שהיא תשע ושבעים לשטרות.

נוסח זה מופיע בדפוס הראשון (נאפולי רנ"ב), של הפירוש, ובשאר כל ההוצאות של הפירוש, כולל מהדורת דירנבורג, ברלין 92—1887, המבוססת על שני כתבי-יד: כ"י המכיל את המקור הערבי, פוקוק 205 בספריית אוקספורד (נובמבר 406) וכ"י התרגום העברי, הספרייה הלאומית בפריס 579. מה שנתחדש לאחרונה הוא הערכה חדשה לחשיבותו של כ"י אוקספורד הנזכר לעיל. כידוע, בידינו כ"י הנחשב לאוטוגראף של רמב"ם עצמו לחמשה סדרים ראשונים של פירוש המשנה⁵², ולצערנו לא נתגלה עדיין החלק האחרון לסדר טהרות. לאור בירוריו המעמיקים והמקיפים של סלימן ב"ר דוד ששון, במבואו למהדורה הפאקסימילית של כה"י הנ"ל (קופנהגן תשט"ז), יש לראות בכ"י אוקספורד תחליף קרוב לכה"י האוטוגראפי. כ"י אוקספורד נכתב בידי 'שלמה הלוי בר כג"ק הדרת יקרת צפירת תפארת מורנו ורבנו שמואל הדיין המשכיל וצוק"ל'. ששון משער שהוא בנו של ר' שמואל הלוי ששימש דיין בבית דינו של הרמב"ם בקהיר⁵³. חשיבותו העיקרית

ר"ש ליברמן, הלכות הירושלמי, ניו-יורק תש"ח, מבוא עמ' יב — לא היה בהם די כדי להניח את הדעת. וראה ר"ק כהנא, לעיל הע' 28, עמ' צט הע' 5. וראה עכשיו ר"מ בלוי, הקדמה לפירוש ר"א מן ההר לראש השנה, ניו יורק תשל"ה. לענייננו 'החקירה ע"ד הפירוש הזה, אם הוא באמת להרמב"ם אם לא נכבדה היא מאד בתוצאותיה לחוקרי תולדות הרמב"ם, לפי שבכ"י זה נמצאו שתי כתובות... מאליו מובן שאם הספר איננו להרמב"ם אז גם אמיתת הספורים מוטלת בספק גדול' (צ' יפה, כנ"ל, ח"ד עמ' 467). מוזר שא"ח פריימן במאמרו על יחס משפחת הרמב"ם, לעיל הע' 15, התעלם לגמרי מהבירור המקיף בענין זה של צ' יפה, כנ"ל, ולא עוד אלא שאף חידושו, שם, עמ' 24 ('על כן נראה לי...'), שהתאריך שהביא סמברי לגבי ר' אברהם בן ר' דוד הנגיד, הוא משנה, ובאמת מוסב הוא על ר' דוד עצמו, כבר נאמר על ידי יפה, שם, ח"ה עמ' 405 (ומתוך דיון בכ"י פריס 708) ! מתוך בירוריו של יפה, אע"פ שניסה להעמיד תאריכים מבוררים, יש ללמוד על המצב הרעוע והמשובש של הטקסטים הנידונים כאן.

50 ראה יפה, לעיל הע' 49; דינור, לעיל הע' 7, עמ' 126 הע' 12.

51 כנ"ל הע' 49. וכן פריימן, לעיל הע' 15; ר"ק כהנא, לעיל הע' 28.

52 ראה לעיל הע' 2—4.

53 לעיל הע' 2, עמ' 30 הע' 32. עוד העיר שם על סופר כ"י הונטינגטון 219 (נובמבר 598), יפת ב"ר שלמה ב"ע, ומשער שהוא בנו של ר' שלמה דגן. יש להוסיף כי ככל הנראה זהו גם הסופר שכתב את כה"י המפורסם הונטינגטון 80 (נובמבר 577) של ס' המדע וס' אהבה ממשנה תורה, הנושא עליו, כידוע, את אישורו של הרמב"ם שהוגה מספרו, והוא כה"י המשובח והמעולה ביותר מן כל כתבי-היד של משנה תורה, הן מצד הכתיב, הן מצד הלשון והן מצד נוסחאותיו. וראה במאמרי, למהדורה וכו', הנזכר לעיל הע' 1. לפלא הוא כי פרט זה נתעלם

של כ"י זה, שיחד עם כתבי־יד נוספים לסדרים האחרים משל סופר זה ועוד, 'השווה לפי היכולת שלי עם ספר הרמב"ם ז"ל בכתיבת ידו הטהורה אות באות ומלה במלה' על ידי רבי מוסי בן עבד אלמחסן מחלב (מחצית שניה של המאה ה"ט), שווה על ידי א' שטראוס-אשתור⁵⁴ שהוא הנשיא רבי משה בן עובדיה למשפחת דיין הידועה⁵⁵, שהיה אב בית דין וריש מתיבתא. זיהוי זה חוזק ואושש על ידי ממצאים נוספים ע"י ס' ששון⁵⁶. ששון אף ערך השוואה מדויקת של כרכי האוטוגרף המצויים בידינו עם כרכי כ"י אוקספורד המוגהים ע"י ר' מוסי, ונתברר כי מלכתחילה נוסח כ"י אוקספורד שווה לכ"י האוטוגרפי, ואף מכיל כבר כמעט את כל השינויים שהכניס הרמב"ם מאוחר יותר לכה"י האוטוגרפי, ובאותם מקרים נדירים בהם לא הוכנס התיקון לכ"י אוקספורד הוסיפו ר' מוסי. על פי זה החליט ששון: 'מפני כך יש לראות את נוסח כתבי היד שהושוו ע"י רבי מוסי כמדויק ושלם ביותר ולכך יש להשתמש בהם להשלמת העמודים של מועד וגשים החסרים מהכתב־יד שלנו. י' דרנבורג השתמש כבר בכתב־יד אלה במהדורת פירוש המשנה שלו לסדר טהרות'⁵⁷.

על פי מסקנה זו העיר ששון, אחר שהזכיר את דיונו של הרב מ' ברוור והצעתו לתקן את הנוסח בחתומת הפירוש: 'שלשים ושלש' במקום 'שלשים': 'מכיוון שהגירסא 'שלשים' מתאשרת גם על ידי הנוסח של כתב־יד פוקוק 205 — מה שלא הביא הרב ברוור בחשבון — הרי מסתבר, שיש לעיין מחדש בדעה זו'⁵⁸.

מעיני כל העוסקים בכתב־יד חשוב זה. הסופר כתב את שמו בסוף סדר התפילה שבסוף ס' אהבה בתוך הדף ובאותן אותיות של שאר הכתב, ואולי משום כך לא הרגישו בו — לא גיבויר בקטלוגו; לא במהדורת חיימזאהן (ירושלים תשכ"ב) מן כ"י זה, שלא נדפס בו כל החלק הזה; ולא במאמרו של ד' גולדשמידט, 'סדר התפילה של הרמב"ם על פי כ"י אוקספורד', "ידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים", ז (תשי"ח), עמ' 185—213.

54 תולדות היהודים במצרים ובסוריה, ב, ירושלים תשי"א, עמ' 515—520.
55 מגילת היחס הארוכה של משפחת דיין מחלב, מצוייה אצל ר' משה ב"ר אברהם דיין, ישיב משה, ליוורנו תרל"ט.

56 במבואו הג'ל, לעיל הע' 2, עמ' 16—17.

57 שם, עמ' 17 הע' 16.

58 שם, עמ' 28 הע' 2. תיקון זה: 'שלשים ושלש' במקום 'שלשים' הוצע על ידי רבים (התיקון ע"י) לשטרות היינו א'תע"ו לשטרות במקום ע"ט' היינו א'תעט לשטרות בלתי אפשרי, משום שאם נולד הרמב"ם בשנת ד'תתצ"ה צריך לומר שסיים פירוש המשנה בשנת ד'תתקכ"ה, ואיך אפשר שסיים את הפירוש, ואף כתב חלקים ממנו במצרים, והרי לפי התיאור של נסיעתו לא"י, ראה לעיל הע' 23 והע' 50, היה הרמב"ם בחדש מרחשון ד'תתקכ"ו עדיין בא"י. הפיכת סדר הדברים, לומר שהיה הרמב"ם במצרים קודם בואו לא"י, אינה הולמת נסיעה ימית של חדש ימים ולא את הנאמר שם: '... ובאנו לעכו ונצלת מן השמד והגענו לארץ ישראל'. התיקון הוצע על ידי א' גייגר, Moses Ben Maimon, 1850, נדפס מחדש בקובץ שלו Nachgelassene Schriften, הוצ' ל' גייגר, ג, עמ' 86 הע' 41; א"ה ויס, תולדות הרמב"ם, בית תלמוד, א, וינה תרמ"א, עמ' 161; גרץ-שפ"ר, די"י, ד, תרנ"ה, עמ' 339 הע' 2 (והביא כך משמו של רפאפורט-שי"ר. ומה שכתב שם: 'לשנות הגירסא לשבש הפרט ולאמר כי כלתה מלאכת הספר שלש שנים אחריכן, לא נראה לנו, לפי שלא מצאנו רמז לזה בכל הספר' — היא טעות גמורה, משום שלא יתכן לקבוע שנולד ד'תתצ"ה, שסיים פירוש המשנה בן שלשים, ושהיה זה 'שלש שנים אחרי זה' היינו אחרי א'תע"ט לשטרות!); י' דירנבורג, פירוש המשנה לרמב"ם, סדר טהרות, ח"ג, ברלין 1892, עמ' 275; הרב בראוור, ההד, י (תרצ"ה), חוב' ג

להחלטה זו הגיע גם הרב י' קאפח, שההדיר מחדש את פירוש המשנה לרמב"ם⁵⁹ על פי כה"י האוטוגרפי, ובמקום שחסר בו השלים על פי כ"י אוקספורד זה, ומכאן הגיע אף הוא למסקנה לגבי תאריך הולדת הרמב"ם, שהיא שנת אלף תמ"ט לשטרות = ד' תתצ"ח (1138 למנינם). גם הרב קלמן כהנא⁶⁰ נוטה להעדיף את נוסח החתימה בסוף פירוש המשנה כנגד שאר המקורות, שיש בהם כולם סתירות וספיקות, אם כי לא שקל בדיונו את כח עדות הנוסח של כ"י אוקספורד. לאחרונה, קבל קביעה זו (ד'תתצ"ח/1138) חוקר הגניזה וההיסטוריון של התקופה ש"ד גויטיין⁶¹.

בשולי הדברים יש להוסיף⁶², כי על פי מסקנה זו שנרשמה בערך רבי משה בן מיימון שבאנציקלופדיה העברית, קבע בנק ישראל את תאריך הולדת הרמב"ם על גבי שטר הכסף בן אלף השקלים שהופיע בשנת תשמ"ד: ד'תתצ"ח—1138.

- עמ' 27 (שלשים ושלוש או ע"ו); ס' בארון, לעיל הע' 1, עמ' 251 הע' 65; מ' לוצקי, לעיל הע' 2, עמ' 682—683; ב"צ דינור, לעיל הע' 7, עמ' 9 (שלשים ושלוש או ע"ו). פריימן, לעיל הע' 15, העלים עינו לגמרי מחתימת פירוש המשנה ולא העמידם כלל כנגד קטעי היחס. ירושלים תשכ"ג—תשכ"ט. וראה שם בתחילת 'בשער', עמ' 5, וראה גם בהערות לחתימת המחבר בסוף פירוש המשנה.
- 60 במאמרו הנזכר לעיל הע' 28.
- 61 במאמרו (שבו: 'מבקש אני להשלים את מחקרי על חיי הרמב"ם וקורות משפחתו שהופיעו ברבעון זה ובאכסניות אחרות') ר' חננאל הדיין הגדול ביר' שמואל הנדיב, מחותנו של הרמב"ם, 'תרביץ', ספר היובל, נ (תשמ"א), עמ' 376 הע' 19, על יסוד דברי הרמב"ם בסוף פיה"מ (וציין לר"י קאפח). וראה במאמריו שצוינו, שם, עמ' 371, הע' 1 (ובמיוחד במאמר 'Maimonides Man of Action', ספר היובל לכבוד י' א' וידה, פאריס 1980, עמ' 155).
- 62 וראה א' לוי, "הארץ", ט"ז בכסליו תשמ"ד, ותשובתי, שם, כ"ה בכסליו תשמ"ד, עמ' 11 ('מתי נולד הרמב"ם').